

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

К. О. Павлишин

**КРАДІЖКИ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Монографія

Харків
«Право»
2019

УДК 343.91-053.6:343.71

П12

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
(протокол № 3 від 27 березня 2019 р.)*

Рецензенти:

С. Ф. Денисов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології Академії Державної пенітенціарної служби;

М. І. Фіалка – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і криминології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий редактор

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України *В. В. Голіна*

Павлишин К. О.

П12 Крадіжки, вчинені неповнолітніми: криминологічний аналіз : монографія / К. О. Павлишин ; [наук. ред. В. В. Голіна]. – Харків : Право, 2019. – 272 с.

ISBN 978-966-937-740-1

Монографія присвячена криминологічному дослідженню крадіжок, що вчиняються неповнолітніми. У роботі розглянуто кількісні, якісні та кількісно-якісні показники цього різновиду злочинності, проаналізовано рівень латентності крадіжок, що вчиняються неповнолітніми, та встановлено їх криминогенні детермінанти. На підставі проведеного емпіричного дослідження створено узагальнений портрет неповнолітнього крадія та виокремлено його типи. Видання містить позитивний досвід запобігання крадіжкам, що вчиняються неповнолітніми, на прикладі США, Великої Британії та країн ЄС. Розгорнутий криминологічний аналіз крадіжок, вчинених неповнолітніми, дозволив розробити рекомендації щодо їх запобігання.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних навчальних закладів і факультетів, працівників правоохоронних органів, а також широкого кола читачів.

УДК 343.91-053.6:343.71

ISBN 978-966-937-740-1

© Павлишин К. О., 2019

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧИТАЧА

Перед Вами, шановний читачу, дуже актуальне комплексне наукове дослідження молодшої, творчо обдарованої вченої – Катерини Олександрівни Павлишин, яка роком раніше захистила кандидатську дисертацію на тему «Запобігання крадіжкам, що вчиняються неповнолітніми». І хоча предметом її дослідження була лише така складова злочинності неповнолітніх як крадіжки, передбачені ст. 185 Кримінального кодексу України, але саме вони часто слугують тим «порогом», своєрідним рубіконом, через який неповнолітні переступають у сферу насильницької, корисливо-насильницької злочинності та рецидиву злочинів. Хтось із криміналістів минулого якось зауважив, що злочинність неповнолітніх є невмирущою «гвардією» рецидивізму. І це дійсно так.

Монографія відкривається всебічним висвітленням сучасної тенденції, кількісно-якісних показників, сучасних рис неповнолітнього злочинця-крадія, конкретних життєвих ситуацій вчинення цих злочинів. Авторка переконливо доказує відоме положення про те, що цей вид злочинності має досить специфічний характер: з одного боку, він межує з неосяжним полем дитячої делінквентності (адміністративні проступки, суспільно небезпечні дії малолітніх осіб тощо), а з другого – переростає у злочинність молоді та загальнокримінальну злочинність. Катерина Олександрівна сміливо стверджує, що поступова позитивна динаміка зменшення показників злочинності неповнолітніх, обумовлена, як постійним щорічним скороченням населення України у віці 14–17 років, так і високою латентністю злочинів, у тому числі і крадіжок, кількість яких може у 4–5 разів перевищувати рівень офіційно зареєстрованих та які, у свою чергу, є найпоширенішими у структурі злочинності неповнолітніх.

Беззаперечним здобутком науковця є створення – за допомогою теоретичних кримінологічних напрацювань і особисто проведених емпіричних досліджень – узагальненого портрету неповнолітнього крадія. Що являють

собою сучасні персонажі «Педагогічної поеми» А. С. Макаренка? Згадується інтерв'ю (2003 р.) одного зі співробітників Курязької виховної колонії ім. А. С. Макаренка (Харківська обл.), який прикро зауважував: «Нинішні вихованці відрізняються від своїх попередників, передусім, низьким рівнем інтелектуального розвитку... Раніш хлопці частенько обговорювали якісь філософські проблеми, розмовляли про «високі матерії»... А сьогодні діти не знають багатьох елементарних речей. І це не дивно. Адже кожен п'ятий з тих, хто потрапляє до колонії, не знає абетки та арифметики, жодного дня не навчався у школі. До 40% тих, хто пройшов колонію для неповнолітніх, у подальшому знов вчиняють злочини і вдруге опиняються за ґратами. За статистикою, понад половини дітей, які вчинили злочини, зростали у проблемних родинах, кожен третій неповнолітній – у неповній сім'ї, у 14% – батьки алкоголіки, у 10% – родичі перебувають за ґратами, у 4% – рідні ведуть аморальний спосіб життя» (Доспехова О. Сучасні персонажі «Педагогічної поеми». *Слобідський край*. 2003. 30 серп. С. 6.).

Авторка цього рукопису не схильна «малювати» неповнолітнього крадія суцільно «чорними фарбами». Таких підлітків немає. Але, шановний читачу, невже отримані та наведені нею узагальнені кримінологічні, а отже, і соціально значущі ознаки та мотивація злочинної поведінки неповнолітнього крадія (і не тільки!) не вражають? Не примушують замислитися чиновників, депутатів, вихователів, родину: який «цвіт нації» ми готуємо зараз і кого ми передаємо майбутньому суспільству?

Значна частина роботи К. О. Павлишин присвячена її роздумам стосовно можливих – зараз і у перспективі – шляхів запобігання крадіжкам, що вчиняються неповнолітніми. «Червоною ниткою» проходить думка, що без глобальних соціально-економічних, культурно-виховних, освітніх, медико-реабілітаційних та інших перетворень у державі подолати цей стійкий вид злочинності неповнолітніх неможливо.

Книга К. О. Павлишин «Крадіжки, вчинені неповнолітніми: кримінологічний аналіз» – це інформація для розмірковування. Як би не було парадоксально, але злочинність неповнолітніх, особливо її корислива спрямованість, має, так би мовити, позитивну функціональність, оскільки вона сигналізує про: соціальне неблагополуччя у виховній сфері молодого покоління та глибокі соціальні суперечності між проголошеними принципами «Діти – майбутнє України» і його реальним втіленням. І чим більшою є демонстрація негативних тенденцій злочинності неповнолітніх, тим більш рельєфно

відображаються недоліки соціального характеру, суспільна аномія; прискорення процесу вдосконалення системи суспільних відносин, укріплення почуття згуртованості у суспільстві на основі цінностей, які поділяються більшістю його членів; необхідність приділяти більше уваги задоволенню вітальних, соціальних і духовних потреб людини.

Багато інших нагальних питань виникає при ознайомленні з цією цікавою і безсумнівно корисною для держави і суспільства, науковців і пересічних громадян монографією.

Сподіваюсь, що Катерина Олександрівна продовжить і надалі досліджувати різні прояви злочинності неповнолітніх, а також розвивати теорію й практику її запобігання.

Побажаємо їй успіху у цій роботі, творчого натхнення і мужності!

*В. В. Голіна, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН
України, заслужений діяч науки і тех-
ніки України*

ВСТУП

Майбутнє неповнолітніх злочинців сумнівно.
З них ще можуть вирости порядні люди.

Станіслав Єжи Лець

Нестабільність соціально-економічних і політичних процесів в Україні стала однією з причин збільшення випадків проявів девіантної поведінки неповнолітніх (бродяжництва, безпритульності, пияцтва, наркоманії) і зростання на цьому ґрунті кількості вчинених ними злочинів. Звісно, такий стан справ викликає занепокоєння, саме тому знаходиться в центрі уваги як держави, так і суспільства. До цього варто додати, що злочинність неповнолітніх, крім іншого, залишається кримінологічною проблемою для України, яка ніколи не втрачала актуальності. Якщо звернутись до кримінально-правової статистики, то ми бачимо, що у 2010 р. кількість зареєстрованих злочинів, вчинених неповнолітніми, становила 17,3 тис., у 2011 р. – 17,9 тис., у 2012 р. – 14,2 тис. (станом на 20 листопада 2012 р.), у 2013 р. – 8,8 тис., у 2014 р. обліковано 7,5 тис. злочинів, що вчинені безпосередньо неповнолітніми або за їх участю, у відношенні яких матеріали кримінального провадження передані до суду, у 2015 р. – 7,2 тис., у 2016 р. – 5,2 тис., у 2017 р. – 5,6 тис., а у 2018 р. – 4,8 тис. злочинів.

Варто зазначити, що крадіжки – найпоширеніші злочини, що посягають на державне, комунальне та приватне майно громадян (ст. 185 Кримінального кодексу України (далі – КК України)). І хоча статистичні дані й результати кримінологічних досліджень свідчать, що з року в рік, починаючи з 2010 р. рівень крадіжок, що вчиняються неповнолітніми, в Україні поступово зменшується, однак проблема злочинності неповнолітніх залишається, що наглядно простежується в 2017 р. Так, у 2010 р. неповнолітніми вчинено 11 546 злочинів, кваліфікованих за ст. 185 КК України, у 2011 р. – 11 079, з 01.01.2012 р. по 20.11.2012 р. – 9 458, у 2013 р. – 5201, у 2014 р. –

4566, у 2015 р. – 4554, у 2016 р. – 3286, у 2017 р. – 3427, у 2018 р. – 2935 злочинів. Стійка тенденція до зниження показників крадіжок, що вчиняються неповнолітніми (крім 2017 р.), пов'язана зі зменшенням неповнолітніх у загальній кількості населення (крім 2018 р.) та високою їх латентністю. За даними Державної служби статистики України, у період з 2010 р. по 2018 р. чисельність постійного населення у віці 14–17 років за регіонами (за оцінкою) на 1 січня становила: 2010 р. – 2 077 391 осіб, 2011 р. – 1 969 036 осіб, 2012 р. – 1 867 321 особа, 2013 р. – 1 779 339 осіб, 2014 р. – 1 684 604 особи, 2015 р. – 1 527 673 особи, 2016 р. – 1 471 262 особи, 2017 р. – 1 445 367 осіб, 2018 р. – 1 460 733 особи.

Зауважимо, на цей час залишається не з'ясованим, що саме спонукає неповнолітнього до вчинення крадіжки, які кримінологічні ознаки притаманні неповнолітнім крадіям та як впливає поведінка жертви на вчинення неповнолітніми розглядуваного злочину.

У кримінології різні аспекти проблеми крадіжок досліджували у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. С. Батиргарєєва, О. І. Бугера, М. А. Білоконь, В. В. Василевич, О. М. Ведернікова, М. І. Ветров, Є. М. Гідулянова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Н. М. Градецька, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, О. М. Джу́жа, Л. С. Дубчак, В. П. Ємельянов, Т. С. Жукова, К. Є. Ігошев, Т. Л. Кальченко, М. Г. Колодяжний, Н. М. Крестовська, О. М. Литвинов, М. О. Маршуба, М. Г. Міненко, Г. М. Мінковський, Є. М. Моїсєєв, Н. С. Скриннікова, О. С. Стеблинська, В. І. Шакун, О. Ю. Шостко, Н. С. Юзікова, О. Ю. Юрченко, Н. В. Яницька та інші.

Тим не менше ґрунтовного дослідження запобігання саме крадіжкам, що вчиняються неповнолітніми, у вітчизняній кримінологічній науці дотепер не проводилося. Прогалину саме в цій сфері покликане заповнити представлене наукове дослідження. Пізнання особливостей, сучасних тенденцій і закономірностей цього різновиду злочинності дозволить віднайти новітні підходи до зменшення рівня криміналізації та віктимізації середовища неповнолітніх, розробити та запровадити такі заходи запобігання, які в найбільшій мірі сприятимуть подальшій соціальній адаптації молодого покоління.

Емпіричну базу монографії склали вибіркові дослідження із використанням спеціалізованого питальника 400 архівних кримінальних справ (кримінальних проваджень) за ст. 185 КК України стосовно неповнолітніх, що були розглянуті місцевими районними судами міст Львів, Херсон та Харків у 2010–2015 рр., а також офіційна статистична звітність Державної судової адміністрації України, Державного комітету статистики України,

Управління соціально-психологічної роботи із засудженими при Державній пенітенціарній службі України, Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України (з 2013 р. – Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статистичної інформації при Генеральній прокуратурі України), Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ у частині судової статистики та інші матеріали, що стосуються теми дослідження.

Проведене дослідження дозволило вирішити низку важливих теоретичних та практичних завдань: 1) визначено місце крадіжок, що вчиняються неповнолітніми, у структурі злочинності неповнолітніх; 2) наведено розгорнуту кримінологічну характеристику крадіжок, що вчиняються неповнолітніми; проаналізовано рівень латентності крадіжок, що вчиняються неповнолітніми особами; 3) вивчено динаміку вчинення неповнолітніми крадіжок за останні 18 років; 4) встановлено криміногенні детермінанти крадіжок, вчинених неповнолітніми, та умовно поділено їх на групи; 5) виявлено характерні ознаки особистості неповнолітнього крадія і те, як наявність тієї чи іншої з них впливає на спрямованість злочинної поведінки, створено узагальнений портрет неповнолітнього крадія; 6) надано характерні риси жертви і досліджено роль віктимної поведінки потерпілих у механізмі вчинення крадіжок неповнолітніми; 7) вказано недоліки в діяльності органів і установ, на яких покладено обов'язок аналізувати статистичну інформацію, забезпечувати громадський порядок, належні умови життя громадян чи захист власності від неповнолітніх крадіїв; 8) з'ясовано вплив криміналізації підліткового середовища, умов їх проживання, виховання, навчання тощо на вчинення ними крадіжок; 9) досліджено зарубіжний досвід запобігання цьому різновиду злочинів; 10) розроблено рекомендації щодо запобігання крадіжкам, що вчиняються неповнолітніми, в яких визначені шляхи й способи запобігання їм на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, віктимологічному та індивідуальному рівнях.

Користуючись нагодою, висловлюю глибоку повагу науковому керівнику та дорогому Вчителю – члену-кореспонденту НАПрН України, доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України *Володимиру Васильовичу Голіні*, наукові поради, життєві настанови й постійна всебічна підтримка якого багато в чому сприяла тому, щоб ця робота побачила світ. Щиро дякую за віру в мене, ідейне натхнення та сприяння у науковому пошуку.

Конструктивні зауваження та цінні поради були висловлені рецензентами цієї монографії, які водночас були й офіційними опонентами дисертації з розглядуваної проблематики. Надзвичайно вдячна шановним рецензентам – доктору юридичних наук, професору *Сергію Федоровичу Денисову* та кандидату юридичних наук, доценту *Михайлу Ігоревичу Фіалці*. Ваші рецензії допомогли суттєво вдосконалити зміст цієї роботи.

Особливу щиру подяку висловлюю своїм близьким: низький уклін дорогим батькам – *Оленічу Олександровичу Миколайовичу* та *Оленіч Ользі Іванівні* за безцінну допомогу, за любов, турботу, розуміння, безмежне терпіння та віру в мої сили; чоловікові – *Павлишину Володимирі Івановичу* та сину – *Павлишину Ельдору Володимировичу* за моральну підтримку, пораду, натхнення, розраду, розуміння та величезне терпіння.

Також засвідчую глибоку вдячність друзям, знайомим, рідним, які тим чи іншим чином допомагали мені у створенні цієї книги.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАДІЖОК, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

==== 1.1 Сучасні тенденції злочинності неповнолітніх в Україні

Передусім слід вказати, що злочинність неповнолітніх – це частина загальної злочинності, яка відображає основні напрямки цього феномену, є показником морального клімату суспільства, дозволяє передбачити перспективи та спрямування злочинних діянь у майбутньому. Цей вид злочинності досить своєрідний: з одного боку, він межує з неосяжним полем дитячої делінквентності, а з другого – переростає у злочинність молоді і загальнокримінальну злочинність [195, с. 120]. З огляду на це, запобігання злочинності неповнолітніх нині стає однією з найважливіших складових запобігання злочинності в цілому.

Сучасні тенденції вчинення злочинів неповнолітніми в Україні мають певні особливості, а отже, потребують додаткового дослідження. Наприклад, рівень ювенальних злочинів на 100 тис. населення віком до 18 років у 1990 р. у Білорусі становив 1279, у Російській Федерації – 1985, тоді як в Україні – 974; у 1995 р. у Білорусі – 1772, у Російській Федерації – 2367, тоді як в Україні – 1428; у 2000 р. у Білорусі – 1344, у Російській Федерації – 1943, тоді як в Україні – 1201; у 2005 р. (дані за 2005 р. наведені лише щодо злочинів, вчинених неповнолітніми, не враховано ті, які вчинені за участі неповнолітніх) у Білорусі – 1508, у Російській Федерації – 1740, тоді як в Україні – 975 [3, с. 17–18]. Окремо наведемо показник кількості зареєстрованих злочинів, вчинених неповнолітніми або за їх участі в Україні в наступні роки: 2006 р. – 19 888, 2007 р. – 18 963, 2008 р. – 15 846,

2009 р. – 15 445, 2010 р. – 17 300, 2011 р. – 17 900, 2012 р. – 14 200 (станом на 20 листопада 2012 р.), 2013 р. – 8 800 [137, с. 368], 2014 р. – 7 467, 2015 р. – 7 171, 2016 р. – 5 230, 2017 р. – 5 608, 2018 р. – 4 750 злочинів. Із огляду на наведені вище дані можна стверджувати, що рівень злочинності серед неповнолітніх в Україні не найвищий, у порівнянні з названими країнами, але все ж потребує детального аналізу із метою внесення пропозицій щодо запобігання їй.

Перетворення, що відбуваються в різних сферах буття українського суспільства, безпосередньо вплинули і на динаміку злочинності неповнолітніх, зумовивши негативні зміни в її кількісних і якісних характеристиках. Вона стає все більш різноманітнішою, а головною рисою її є те, що підлітки, так би мовити, спеціалізуються на корисливих видах злочинної діяльності, таких як крадіжки, грабежі й розбої, пов'язані з проникненням у житло. Нерідко особи цього віку вчиняють злочини, які раніше були властиві переважно дорослим: торгівля зброєю і наркотиками; виготовлення або збут фальшивих грошей; здирство тощо.

За твердженням В. В. Голіни, злочинність неповнолітніх, як це не парадоксально, має, так би мовити, позитивну функціональність, оскільки вона сигналізує про: соціальне неблагополуччя у виховній сфері молодого покоління і глибокі соціальні суперечності між проголошеним принципом «Діти – майбутнє України» і його реальним втіленням [43, с. 7].

Отже, вивчивши погляди науковців, злочинність неповнолітніх можна визначити як відносно масове, історично мінливе негативне соціальне явище, яке охоплює певну територію, певний період часу та демонструє систему заборонених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, що вчиняються особами віком від 14 до 18 років. Вона у кримінології вважається окремим видом і розглядається як відносно самостійний феномен.

До якісних (структурних) характеристик злочинності неповнолітніх С. Ф. Денисов зараховує такі: відносно невелика частка злочинності неповнолітніх у загальній (8–13%); злочинність неповнолітніх має менш тяжкий характер порівняно зі злочинністю дорослих; лише кожен п'ятий вчинений злочин належить до категорії тяжких;

структура злочинності неповнолітніх за видами злочинів мало чим відрізняється від структури всієї злочинності (крадіжки, грабежі, розбій, незаконні заволодіння транспортними засобами, хуліганства, тілесні ушкодження тощо); інтенсивність злочинності неповнолітніх у містах набагато вища, ніж у селах [64, с. 39] (у сільській місцевості все частіше почало проявлятися таке явище, як організована злочинність, предметом посягань якої стає колективна й індивідуальна (приватна) власність. Щоправда, злочинні угруповання сільської місцевості не такі стійкі, як у містах. Так, у селі тільки 16% злочинів вчинено стійкими угрупованнями, у той же час у містах – 28,4% [227, с. 11]); така група молоді, як неповнолітні вчиняє злочини здебільшого за місцем проживання, навчання або роботи, понад 50% із них – після 20-ої години; злочини неповнолітніх мають частіш за все груповий характер, а в злочинах юнацької молоді переважає імпульсивна і ситуативна детермінованість; рецидив у злочинності неповнолітніх становить 15–18%; останнім часом відбуваються зміни в мотивації злочинної поведінки неповнолітніх, що проявляється в домінуванні корисливої мотивації; при цьому неповнолітнім властиві жорстокість, знущання над жертвою, прояви цинізму, імпульсивність дій [64, с. 40].

Починаючи з 2003 р. аж до 2010 р. показник злочинності неповнолітніх перманентно зменшувався, тобто до вказаного року майже синхронно повторювалася крива спаду, характерна всій злочинності в Україні. Так, у 2003 р. кількість зареєстрованих злочинів, вчинених неповнолітніми, дорівнювала 33 493; у 2004 р. – 30 950; у 2005 р. – 26 470; у 2006 р. – 19 888; у 2007 р. – 18 963; у 2008 р. – 15 846; у 2009 р. – 15 415. Як бачимо, у 2009 р. так само, як і в попередні роки, відбувалося, хоча і незначне, але все ж зниження зареєстрованого рівня злочинності неповнолітніх (–2,7%). «Подолання» позитивної відмітки у збільшенні рівня злочинності неповнолітніх виявилось лише питанням часу, що і підтвердилося в наступні роки [37, с. 59–60]. У 2010 і 2011 рр. злочинність неповнолітніх зростала, починаючи з 2012 р. – знижується, крім 2017 р. коли знову спостерігалася тенденція до її зростання (табл. 1).